

Πέντε θέσεις για τον πραγματικά υπαρκτό μαρξισμό

Προλογικό σημείωμα του μεταφραστή.

Το άρθρο του Φρέντρικ Τζέιμσον «Πέντε θέσεις για τον πραγματικά υπαρκτό μαρξισμό» ([Five theses on actually existing Marxism](#)) δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Monthly Review* (Volume 47, No 11, Απρίλιος 1996) λίγα χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Τζέιμσον θα επανέλθει στο σύντομο αυτό κείμενό επεκτείνοντάς το σε ένα ευρύτερο δοκίμιο που βρίσκεται τώρα στην έκδοση: [Valences of the Dialectic](#), Verso, 2009 (σελ. 367-409).

Παρότι αυτή η εποχή φαντάζει ήδη μακρινή από τη σκοπιά της δικής μας εποχής, εγκαλώντας τον νου να ακολουθήσει το περίφημο διαλεκτικό σλόγκαν του Τζέιμσον από το *Πολιτικό ασυνείδητο* («Πάντα να ιστορικοποιείς!»), ακόμα βιώνουμε τις συνέπειές της. Ως προς αυτό, με αφορμή το θάνατο του Φρέντρικ Τζέιμσον, ο Alex Callinicos [στον αποχαιρετισμό του](#) μου θύμισε μια φράση από το βιβλίο [Late Marxism](#) για τον Αντόρνο, με την οποία αξίζει να κλείσουμε, σαν ένα ρητό χαραγμένο πάνω σε έναν μονόλιθο που άφησε πίσω του ο Τζέιμσον να αντηχεί για τις επόμενες γενιές: «Ακόμα κι αν η λέξη μαρξισμός εξαφανιστεί, με το σβήσιμο των κασέτων σε κάποιους νέους Σκοτεινούς Αιώνες, το πράγμα καθεαυτό αναπόφευκτα θα επανεμφανιστεί.»

Πρώτη Θέση

Οι «μεταμαρξιστές» εμφανίζονται συνήθως εκείνες τις στιγμές στις οποίες ο ίδιος ο καπιταλισμός υφίσταται έναν δομικό μετασχηματισμό.

Ο μαρξισμός είναι η επιστήμη του καπιταλισμού, ή καλύτερα, με σκοπό να εμβαθύνουμε και στους δύο όρους, είναι η επιστήμη των εγγενών αντιφάσεων του καπιταλισμού. Από τη μία, αυτό σημαίνει, ότι είναι ασυνάρτητο να πανηγυρίζεται «ο θάνατος του μαρξισμού» με την ίδια κίνηση με την οποία ανακοινώνεται ο οριστικός θρίαμβος του καπιταλισμού και της αγοράς. Το τελευταίο θα έμοιαζε να προμηνύει ένα ασφαλές μέλλον για τον μαρξισμό, αφήνοντας κατά μέρος το ζήτημα του πόσο «οριστικός» θα μπορούσε να πράγματι να είναι αυτός ο θρίαμβος. Από την άλλη, οι «αντιφάσεις» του

καπιταλισμού δεν σηματοδοτούν μία άμορφη, εσωτερική αποσύνθεση, αλλά υπακούουν σε νόμους, είναι σχετικά κανονικές, και υπόκεινται τουλάχιστον σε θεωρητικοποίηση κατόπιν εορτής. Για παράδειγμα, ο χώρος που ελέγχει ο καπιταλισμός την εκάστοτε δεδομένη στιγμή θα υπερκορεστεί εντέλει από τα εμπορεύματα που είναι ικανός να παράγει από τεχνικής άποψης. Σε αυτή την περίπτωση, η κρίση είναι συστημική.

Ωστόσο, ο καπιταλισμός δεν είναι απλώς ένα σύστημα ή ένας τρόπος παραγωγής, αλλά ο πλέον ευλύγιστος και προσαρμοστικός τρόπος παραγωγής που έχει εμφανιστεί μέχρι σήμερα στην ανθρώπινη ιστορία, και έχει ξεπεράσει στο παρελθόν τέτοιου είδους κυκλικές κρίσεις. Αυτό το έχει καταφέρει χάρη σε δύο βασικές στρατηγικές: την επέκταση του συστήματος και την παραγωγή ριζικά νέων ειδών εμπορευμάτων.

Η επέκταση του συστήματος. Ο καπιταλισμός είχε πάντα ένα κέντρο, πρόσφατα την ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών και προηγουμένως εκείνη της Αγγλίας. Κάθε νέο κέντρο είναι μεγαλύτερο ως προς τον χώρο και πιο συμπεριληπτικό από τα προηγούμενα, και άρα διανοίγει μία ευρύτερη επικράτεια για εμπορευματοποίηση γενικότερα, καθώς και για νέες αγορές και νέα προϊόντα. Σύμφωνα με μία κάπως διαφορετική εκδοχή της ιστορικής αφήγησης, μπορούμε να μιλήσουμε για μία εθνική στιγμή του καπιταλισμού που αναδύθηκε από τη βιομηχανική επανάσταση του 18ου αιώνα. Αυτή η πρώτη στιγμή είναι αυτή που βίωσε και θεωρητικοποίησε ο ίδιος ο Μαρξ, αν και με προφητικό τρόπο. Την διαδέχτηκε, στο τέλος του 19ου αιώνα, η στιγμή του ιμπεριαλισμού κατά την οποία τα όρια των εθνικών αγορών έσπασαν και εγκαθιδρύθηκε ένα νέο είδος παγκόσμιου αποικιακού συστήματος. Τέλος, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και φτάνοντας μέχρι την εποχή μας, το παλιότερο ιμπεριαλιστικό σύστημα αποσυναρμολογήθηκε και στη θέση του ήρθε ένα νέο «κοσμοσύστημα», κυριαρχούμενο από τις επονομαζόμενες πολυεθνικές εταιρείες. Αυτή η τωρινή στιγμή του «πολυεθνικού» καπιταλισμού ισορροπεί αβέβαια (μετά την εξαφάνιση της Σοβιετικής Ένωσης) ανάμεσα στα τρία κέντρα, της Ευρώπης, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, το καθένα με τη δική του αχανή επικράτεια από δορυφορικά κράτη. Αυτή η τρίτη στιγμή, της οποίας τα παροξυσμικά στάδια ανάπτυξης δεν είχαν πραγματικά ολοκληρωθεί πριν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου (έαν το έκαναν και τότε), είναι προφανώς πολύ πιο «παγκόσμια» από την προηγούμενη εποχή του ιμπεριαλισμού. Με την «απελευθέρωση» (ας πούμε) των τεράστιων περιοχών της Ινδίας, της Βραζιλίας και της Ανατολικής Ευρώπης, προκύπτει μία έκταση για τη διεξόδυση του κεφαλαίου και της αγοράς σε ένα ποιοτικά φοβερότερο επίπεδο σε σχέση με παλαιότερα στάδια του καπιταλισμού. Πρέπει, λοιπόν, να το θεωρήσουμε αυτό ως το οριστικό επίτευγμα αυτού που ο Μαρξ προφήτεψε ως την παγκόσμια αγορά, και άρα το τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού – που συμπεριλαμβάνει, μεταξύ άλλων, «την οικουμενική εμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης»; Είναι να αμφιβάλλει κανείς. Η εσωτερική ταξική δυναμική της νέας αυτής στιγμής δεν έχει αρχίσει καλά καλά να ξεδιπλώνεται, ιδίως σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη νέων μορφών οργάνωσης των εργατών και της πολιτικής πάλης που είναι απαραίτητη για την κλίμακα στην οποία η «παγκοσμιοποίηση» έχει μεταμορφώσει τον κόσμο των επιχειρήσεων.

Η παραγωγή ριζικά νέων ειδών εμπορευμάτων. Υπάρχει μία δεύτερη προϋπόθεση για την υπέρβαση των συστημικών κρίσεων: αυτή είναι η προσφυγή σε καινοτομίες και ακόμα οι «επαναστάσεις» στην τεχνολογία. Ο Έρνεστ Μαντέλ θεωρεί ότι αυτές οι αλλαγές συμπίπτουν με τα στάδια που μόλις περιγράφηκαν: τεχνολογία του ατμού για τη στιγμή του εθνικού καπιταλισμού· ηλεκτρισμός και μηχανή εσωτερικής καύσης για τη στιγμή του ιμπεριαλισμού· ατομική ενέργεια και κυβερνητική για τη δική μας στιγμή του πολυεθνικού καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης, που έχει χαρακτηριστεί από ορισμένους ως μετανεωτεरिकότητα. Οι τεχνολογίες αυτές είναι καθοριστικές τόσο για την παραγωγή νέων ειδών εμπορευμάτων όσο και για το άνοιγμα νέων παγκόσμιων χώρων, «συρρικνώνοντας» έτσι τον πλανήτη και αναδιοργανώνοντας τον καπιταλισμό σύμφωνα με μία νέα κλίμακα. Με αυτή την έννοια, οι χαρακτηρισμοί του ύστερου καπιταλισμού με όρους πληροφίας και κυβερνητικής είναι ευπρόσδεκτοι (και ιδιαίτερα αποκαλυπτικοί σε πολιτισμικό επίπεδο) αλλά πρέπει να επανασυνδέονται με την οικονομική δυναμική από την οποία τείνουν σχετικά εύκολα να αποκόβονται σε ρητορικό, διανοητικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Αν δεχτούμε τις γενικές γραμμές αυτής της περιοδολόγησης του κεφαλαίου, γίνεται αμέσως σαφές ότι οι διάφοροι «μετα-Μαρξ-ισμοί», ιδιαίτερα ενός Μπερνστάιν στις αρχές του περασμένου αιώνα ή του μεταδομισμού της δεκαετίας του '80, μαζί με τις τοποθετήσεις για «κρίση» ή «θάνατο» του μαρξισμού συμπίπτουν ακριβώς με εκείνες τις στιγμές στις οποίες ο καπιταλισμός αναδιαρθρώνεται και σε μεγάλο βαθμό διευρύνεται. Και αυτές με τη σειρά τους ακολουθούνται από διάφορα θεωρητικά προτάγματα ενός πιο μοντέρνου – ή πράγματι στον καιρό μας μεταμοντέρνου – μαρξισμού, ο οποίος επιχειρεί να θεωρητικοποιήσει τις νέες και απροσδόκητες διαστάσεις που προσλαμβάνει το παραδοσιακό αντικείμενο μελέτης του, δηλαδή ο καπιταλισμός ως τέτοιος.

Δεύτερη Θέση

Ο σοσιαλισμός ως ένα όραμα ελευθερίας – ελευθερία από ανεπιθύμητους οικονομικούς και υλικούς περιορισμούς που μπορούν να αποφευχθούν, ελευθερία για τη συλλογική πράξη – απειλείται στην εποχή μας σε δύο ιδεολογικά επίπεδα ταυτόχρονα: σε αυτό της «λογοθετικής πάλης» (discursive struggle) (με τα λόγια του Στιούαρτ Χωλ) σε μία διαμάχη με τον παγκόσμιο θάτσερισμό με αντικείμενο το σύστημα της αγοράς· και σε εκείνο το επίπεδο που διακυβεύονται τα ακόμα βαθύτερα αντι-ουτοπικά άγχη και οι φόβοι της αλλαγής. Είναι ολοφάνερο ότι το ένα επίπεδο συνδέεται άρρηκτα με το άλλο, στον βαθμό που το επιχείρημα υπέρ της αγοράς προϋποθέτει μία σειρά αντιλήψεων σχετικά με την ανθρώπινη φύση, τις οποίες το αντι-ουτοπικό όραμα προβάρει με πιο αποκαλυπτικούς και λιβιδινικούς τρόπους.

Η λογοθετική πάλη (σε αντιδιαστολή με την ευθέως ιδεολογική σύγκρουση) επιτυγχάνει μέσω της δυσφήμισης των εναλλακτικών της και καθιστώντας μία σειρά από θέματα ανάξια αναφοράς. Καταφεύγει στην απαξίωση, την αφέλεια, το υλικό συμφέρον, την «εμπειρία», τον πολιτικό φόβο και

τα ιστορικά διδάγματα, ως τις «αιτίες» με βάση τις οποίες υποστηρίζουν την αποφασιστική απονομιμοποίηση τέτοιων πάλαι ποτέ σοβαρών δυνατοτήτων όπως η εθνικοποίηση, οι νομικές ρυθμίσεις, οι ελλειμματικές δαπάνες, ο κενσυναρισμός, ο πολιτικός σχεδιασμός, η προστασία των εθνικών εργοστασίων, το δίκτυ ασφαλείας, και τελικά το ίδιο το κράτος πρόνοιας. Η ταύτιση του τελευταίου με τον σοσιαλισμό επιτρέπει στη ρητορική της αγοράς να κερδίζει μία διπλή νίκη, τόσο κόντρα στους φιλελεύθερους (με την αμερικανική σημασία ως «Φιλελευθερισμός του New Deal») όσο και κόντρα στην Αριστερά. Συνεπώς, σήμερα η Αριστερά βρίσκεται στη θέση να πρέπει να υπερασπιστεί τον κρατικό τομέα και το κράτος πρόνοιας, κάτι που οι αναλυτικές και προχωρημένες παραδόσεις της κριτικής της στη σοσιαλδημοκρατία το καθιστούν ένα ντροπιαστικό εγχείρημα, αν δεν γίνεται με μια περισσότερο διαλεκτική κατανόηση της ιστορίας από αυτή που διαθέτει ένα μεγάλο κομμάτι της Αριστεράς. Συγκεκριμένα, είναι σκόπιμο να ανακτήσουμε μία αίσθηση του τρόπου με τον οποίο οι ιστορικές καταστάσεις αλλάζουν, και των κατάλληλων πολιτικών και στρατηγικών απαντήσεων που συνοδεύουν τις αλλαγές. Αλλά αυτό απαιτεί επίσης μία ενασχόληση με το λεγόμενο τέλος της ιστορίας, δηλαδή με τη θεμελιώδη ανιστορικότητα του μεταμοντέρνου εν γένει.

Εν τω μεταξύ, τα άγχη που συνδέονται με την ουτοπία, τα οποία πηγάζουν από το φόβο ότι όλα αυτά που συνθέτουν την τωρινή μας ταυτότητα, τις συνήθειες και τα μέσα της λιβιδινικής μας απόλαυσης θα εξαφανιστούν υπό την επίδραση κάποιας νέας κοινωνικής διαρρύθμισης, κάποιας ριζικής αλλαγής στην τάξη της κοινωνίας, σήμερα κινητοποιούνται πολύ ευκολότερα από ό,τι σε άλλες στιγμές του πρόσφατου παρελθόντος. Όπως δείχνουν τα πράγματα, τουλάχιστον στο πλουσιότερο μισό του πλανήτη και όχι μόνο στα κυρίαρχα στρώματα, η ελπίδα των άπορων λαών για αλλαγή έχει αντικατασταθεί από τον τρόπο της απώλειας. Αυτά τα αντι-ουτοπικά άγχη πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά μέτωπο, με ένα είδος πολιτισμικής διάγνωσης και θεραπείας, και να μην παρακάμπτονται μέσω της συναίνεσης με τη μία ή την άλλη πτυχή του γενικευμένου επιχειρήματος και της ρητορικής της αγοράς. Οποιοδήποτε επιχείρημα περί ανθρωπίνης φύσης – ότι είναι κατά βάση καλή και συνεργατική ή ότι είναι κακή και επιθετική και πρέπει να εξημερωθεί από την αγορά, αν όχι από τον Λεβιάθαν – είναι «ανθρωπιστικό» και ιδεολογικό (όπως μας δίδαξε ο Αλτουσέρ) και θα έπρεπε να αντικατασταθεί από την προοπτική της ριζοσπαστικής αλλαγής και του συλλογικού προτάγματος. Στο μεταξύ, η αριστερά χρειάζεται να υπερασπίζεται με επιθετικό τρόπο τον κρατικό τομέα και το κράτος πρόνοιας και να εξαπολύει συνεχώς επιθέσεις ενάντια στη ρητορική της αγοράς στη βάση της ιστορικής καταγραφής της καταστροφικότητας της ελεύθερης αγοράς (όπως τη θεωρητικοποίησε ο Πολάινι και όπως δείχνει το παράδειγμα της Ανατολικής Ευρώπης).

Τρίτη θέση

Ωστόσο, τέτοια επιχειρήματα προϋποθέτουν με τη σειρά τους να πάρουμε θέση πάνω στην

οπωσδήποτε σημαντικότερη έννοια κάθε μαρξικής «ενότητας θεωρίας και πράξης», δηλαδή στην ίδια την Επανάσταση. Έτσι έχουν τα πράγματα, ακριβώς επειδή αυτή η αδυναμία υπεράσπισης της έννοιας αποτελεί το πρωταρχικό τεκμήριο του μετα- ή αντι-μαρξικού οπλοστασίου. Ωστόσο, η υπεράσπιση της έννοιας απαιτεί μία σειρά από προκαταρκτικές προετοιμασίες: συγκεκριμένα, πρέπει να αφήσουμε στην εικονολογία οτιδήποτε υπονοεί ότι η επανάσταση είναι μία ακαριαία στιγμή στο χρόνο αντί για μία σύνθετη και περίπλοκη διαδικασία. Για παράδειγμα, πρέπει να παραμερίσουμε πολλές από τις πιο πολύτιμες και εμβληματικές εικόνες των διάφορων ιστορικών επαναστάσεων, όπως η κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων και ο Όρκος του Σφαιριστηρίου.

Η κοινωνική επανάσταση δεν είναι μία στιγμή στο χρόνο, αλλά μπορεί να επιβεβαιωθεί με βάση την αναγκαιότητα για αλλαγή σε αυτό που αποτελεί ένα συγχρονικό σύστημα όπου τα πάντα είναι συνυφασμένα και αλληλένδετα με όλα τα υπόλοιπα. Ένα τέτοιο σύστημα, λοιπόν, απαιτεί κάποιου είδους απόλυτης συστημικής αλλαγής, αντί για αποσπασματικές «μεταρρυθμίσεις», οι οποίες αποδεικνύονται «ουτοπικές» με την υποτιμητική σημασία του όρου, δηλαδή απατηλές και ανέφικτες. Με άλλα λόγια, το σύστημα απαιτεί το ιδεολογικό όραμα μιας ριζοσπαστικής κοινωνικής εναλλακτικής απέναντι στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, κάτι το οποίο δεν μπορούμε πια να θεωρούμε δεδομένο ή κληρονομημένο στην κατάσταση που βρίσκεται σήμερα η λογοθετική πάλη, αλλά είναι κάτι που απαιτείται να επινοήσουμε εκ νέου. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός (είτε ισλαμικός, είτε χριστιανικός, είτε ινδουιστικός) που ισχυρίζεται ότι προσφέρει μία ριζοσπαστική εναλλακτική στον καταναλωτισμό και στον «αμερικανικό τρόπο ζωής», εμφανίζεται emphatically στο προσκήνιο μόνο όταν οι παραδοσιακές αριστερές εναλλακτικές, και συγκεκριμένα όταν οι σπουδαίες επαναστατικές παραδόσεις του μαρξισμού και του κομμουνισμού, μοιάζουν ξαφνικά να έχουν καταστεί μη διαθέσιμες.

Πρέπει να φανταστούμε την επανάσταση – ως κάτι που αποτελεί ταυτόχρονα μία διαδικασία και μία ανατροπή του συγχρονικού συστήματος – ως μία σειρά αιτημάτων που μπορεί να πυροδοτηθούν από ένα στιγμιαίο ή πολιτικό συμβάν, όπως μία νίκη της αριστεράς στην εκλογική αναμέτρηση ή η διάλυση της αποικιακής εξουσίας, αλλά στη συνέχεια λαμβάνει τη μορφή μιας ολοένα και μεγαλύτερης λαϊκής διάδοσης και ριζοσπαστικοποίησης. Αυτά τα κύματα των νέων λαϊκών αιτημάτων, που αναδύονται από ακόμα πιο βαθύτερα στρώματα των πρώην φιμωμένων και εξαθλιωμένων πληθυσμών, στη συνέχεια ριζοσπαστικοποιούν ακόμα και μια φαινομενικά αριστερή κυβέρνηση και την εξαναγκάζουν σε ακόμα πιο αποφασιστικούς μετασχηματισμούς του κράτους. Τότε το έθνος (αλλά στην εποχή μας, επίσης ολόκληρος ο πλανήτης) πολώνεται με εκείνον τον κλασικό διχοτομικό τρόπο όπου όλοι, έστω και απρόθυμα, πρέπει να διαλέξουν στρατόπεδο. Τότε τίθεται κατ' ανάγκην το ζήτημα της βίας: αν η διαδικασία δεν είναι πραγματικά μία κοινωνική επανάσταση, τότε δεν χρειάζεται αναγκαστικά να συνοδεύεται από βία. Αλλά αν είναι, τότε το στρατόπεδο που ήταν προηγουμένως στην κυρίαρχη πλευρά της διχοτόμησης θα καταφύγει από αναγκαιότητα στην βίαιη αντίσταση, και υπ' αυτή την έννοια και μόνο, η βία (όσο ανεπιθύμητη κι αν είναι) αποτελεί την εξωτερική ένδειξη ή το ορατό σύμπτωμα ότι μία αυθεντικά κοινωνική επαναστατική διαδικασία βρίσκεται σε εξέλιξη.

Συνεπώς, το κεντρικότερο ζήτημα εδώ δεν είναι αν η έννοια της επανάστασης είναι ακόμη βιώσιμη, αλλά το κατά πόσο παραμένει βιώσιμη η έννοια της εθνικής αυτονομίας. Πρέπει να αναρωτηθούμε αν στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα είναι εφικτό για οποιοδήποτε μέρος των ενσωματωμένων τμημάτων να αποσχιστεί και να αποσυνδεθεί (για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Σαμίρ Αμίν) και μετά να ακολουθήσει ένα διαφορετικό είδος κοινωνικής ανάπτυξης και ένα ριζικά διαφορετικό τύπο κοινωνικού προτάγματος.

Τέταρτη θέση

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης δεν συνέβη εξαιτίας της αποτυχίας του κομμουνισμού, αλλά περισσότερο λόγω της επιτυχίας του, με την προϋπόθεση ότι κατανοούμε τον τελευταίο ως μία απλή στρατηγική εκσυγχρονισμού, όπως γενικά το κατανοεί η Δύση. Διότι, ακόμα και μόλις δεκαπέντε χρόνια πριν, σκεφτόμασταν ότι χάρη σε έναν ραγδαίο εκσυγχρονισμό η Σοβιετική Ένωση είχε σχεδόν φτάσει τη Δύση (μία επίσημα αγχωτική προοπτική που ίσα που θυμόμαστε πλέον).

Πρέπει να επικυρώσουμε τρεις ακόμα υποθέσεις σε σχέση με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Η πρώτη είναι ότι η εσωτερική, κοινωνική και πολιτική αποσύνθεση αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου παγκόσμιου μοτίβου της δεκαετίας του '80 που τύλιξε σε μία δομική διαφθορά τόσο τη Δύση (ριγκανισμός και θατσερισμός και άλλες παράλληλες μορφές στην Ιταλία και τη Γαλλία) όσο και τις αραβικές χώρες (αυτό που ο Χισάμ Σαράμπι αποκάλεσε «νεοπατριαρχία»). Θα ήταν παραπλανητικό να εξηγήσουμε αιτιακά και με ηθικούς όρους αυτή τη δομική διαφθορά, καθώς πηγάζει από την υλικότατη κοινωνική διαδικασία της μη παραγωγικής συσσώρευσης πλούτου στα πολύ υψηλά κλιμάκια αυτών των κοινωνιών. Έχει καταστεί σαφές ότι αυτή η αποτελμάτωση συνδέεται άρρηκτα με αυτό που έχει γίνει γνωστό ως χρηματοοικονομικό κεφάλαιο, καθώς αυτό απομακρύνεται και αποκλίνει από την προέλευσή του στην παραγωγή. Ο Τζιοβάνι Αριγκί έχει δείξει ότι οι διάφορες στιγμές του κεφαλαίου φαίνεται να διαθέτουν όλες ένα τελικό στάδιο στο οποίο η παραγωγή δίνει τη θέση της στην κερδοσκοπία, στο οποίο η αξία διαχωρίζεται από την προέλευσή της στην παραγωγή και ανταλλάσσεται πιο αφηρημένα (κάτι που συνεπάγεται ακόμα και πολιτισμικές προεκτάσεις).

Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι κατηγορίες όπως αυτές της αποδοτικότητας, της παραγωγικότητας και της χρηματοοικονομικής φερεγγυότητας είναι συγκριτικές, δηλαδή οι συνέπειές τους ενεργοποιούνται μόνο σε ένα πεδίο όπου διάφορα άνισα φαινόμενα αναμετρώνται μεταξύ τους. Η πιο αποδοτική και παραγωγική τεχνική εκτοπίζει τον παλιότερο μηχανικό εξοπλισμό και τα παλιότερα μηχανήματα μόνο όταν τα τελευταία εισέρχονται στο δυναμικό της πεδίο και άρα αυτή προσφέρεται ή δέχεται την πρόκληση να τα ανταγωνιστεί.

Αυτό μας οδηγεί στο τρίτο σημείο, δηλαδή ότι η Σοβιετική Ένωση «έγινε» ανεπαρκής και κατέρρευσε όταν προσπάθησε να ενταχθεί σε ένα παγκόσμιο σύστημα που περνούσε από το εκσυγχρονιστικό στο

μετανεωτερικό του στάδιο, ένα σύστημα που, εξαιτίας των νέων κανόνων λειτουργίας του, δούλεψε σε έναν ασύγκριτα υψηλότερο ρυθμό «παραγωγικότητας» από οτιδήποτε βρισκόταν εντός της σφαίρας των σοβιετικών. Ωθούμενη από πολιτισμικά κίνητρα (καταναλωτισμός, νέες τεχνολογίες πληροφορίες κ.α.), παρασυρόμενη από τον υπολογισμένο στρατιωτικο-τεχνολογικό ανταγωνισμό, από το δόλωμα του χρέους και τις εντεινόμενες μορφές εμπορικής συνύπαρξης, η σοβιετική κοινωνία εισήγαγε ένα στοιχείο εντός του οποίου δεν μπορούσε να επιβιώσει. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Σοβιετική Ένωση και οι δορυφόροι της, προηγουμένως απομονωμένοι στη δική τους οριοθετημένη περιοχή πίεσης, σαν μέσα σε έναν ιδεολογικό και κοινωνικο-οικονομικό γεωδαιτικό θόλο, τώρα άρχισαν να ανοίγουν απερίσκεπτα τους αεροθαλάμους χωρίς να έχουν προετοιμάσει τις στολές, αφήνοντας έτσι τους ίδιους και τους θεσμούς τους έρμαια στις απείρως πιο έντονες πιέσεις που χαρακτήριζαν τον έξω κόσμο. Το αποτέλεσμα ίσως φαντάζει συγκρίσιμο με αυτό που προκάλεσαν οι απότομες πιέσεις της έκρηξης στις σαθρές δομές που βρίσκονταν στον περίγυρο της πρώτης ατομικής βόμβας· ή με την τερατώδη και παραμορφωτική δύναμη που ασκεί η υδάτινη πίεση στον πάτο της θάλασσας πάνω στους απροστάτευτους οργανισμούς που έχουν εξελιχθεί στη στεριά. Πράγματι, αυτό το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει την προφητική προειδοποίηση του Βαλλερστάιν ότι, παρά τη σημασία του, το σοβιετικό μπλοκ δεν συγκροτούσε ένα εναλλακτικό σύστημα στον καπιταλισμό, αλλά απλώς έναν αντισυστημικό χώρο ή ζώνη στο εσωτερικό του, έναν χώρο που τώρα έχει προφανώς γίνει θρύψαλα, αφήνοντας μας με ελάχιστους εναπομείναντες θύλακες όπου διάφορα σοσιαλιστικά πειράματα μπορούν ακόμα να συνεχίζουν.

Πέμπτη θέση

Οι μαρξισμοί (τόσο τα πολιτικά κινήματα όσο και οι μορφές πνευματικής και θεωρητικής αντίστασης) που αναδύθηκαν από το υπάρχον σύστημα του ύστερου καπιταλισμού, από τη μετανεωτερικότητα, από το τρίτο στάδιο του πληροφοριακού ή πολυεθνικού καπιταλισμού του Μαντέλ, θα είναι κατ' ανάγκην διαφορετικοί από εκείνους που αναπτύχθηκαν κατά τη νεωτερική περίοδο, το δεύτερο στάδιο, την εποχή του ιμπεριαλισμού. Θα έχουν μία ριζικά διαφορετική σχέση με την παγκοσμιοποίηση και επίσης, σε αντίθεση με τους προγενέστερους μαρξισμούς, φαίνεται ότι θα έχουν έναν περισσότερο πολιτισμικό χαρακτήρα, στρεφόμενοι σε αυτά τα φαινόμενα που είναι μέχρι τώρα γνωστά ως πραγματοποίηση του εμπορεύματος και καταναλωτισμός.

Η αυξανόμενη σημασία του πολιτισμού για την πολιτική και την οικονομία δεν αποτελεί απόρροια της τάσης διαχωρισμού ή διαφοροποίησης αυτών των τομέων, αλλά μάλλον του όλο και πιο παγκόσμιου κορεσμού και της διεύδυσης της ίδιας της εμπορευματοποίησης, που τώρα έχει καταστεί ικανή να αποικίζει ευρείες ζώνες εκείνης της πολιτισμικής περιοχής που ήταν προηγουμένως προστατευμένη και μάλιστα στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν εχθρική και ασύμβατη με τη λογική της εμπορευματοποίησης. Το γεγονός ότι σήμερα ο πολιτισμός έχει γίνει σε μεγάλο βαθμό επιχείρηση

έχει ως αποτέλεσμα ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτού που κάποτε θεωρούνταν συγκεκριμένα οικονομικό και εμπορικό έχει γίνει επίσης πολιτισμικό, ένας χαρακτηρισμός κάτω από τον οποίο πρέπει να στεγαστούν οι διάφορες διαγνώσεις της λεγόμενης κοινωνίας της εικόνας ή του καταναλωτισμού.

Και με έναν γενικότερο τρόπο, σε τέτοιες αναλύσεις ο μαρξισμός χαίρει ενός θεωρητικού πλεονεκτήματος, καθώς η αντίληψή του για την εμπορευματοποίηση είναι δομική και όχι ηθικιστική. Το ηθικό πάθος γεννάει πολιτική δράση, αλλά μόνο του πιο εφήμερου είδους, μια δράση που γρήγορα ξεφουσκώνει, περιορίζεται και είναι ελάχιστα πρόθυμη να μοιραστεί τα συγκεκριμένα προβλήματα και τις θεματικές της με άλλα κινήματα. Ωστόσο, τα πολιτικά κινήματα μπορούν να αναπτυχθούν και να διευρυνθούν μόνο μέσω τέτοιων συνδυασμών και οικοδομήσεων. Μάλιστα, μπαίνω στον πειρασμό να γυρίσω το επιχείρημα ανάποδα, λέγοντας ότι μία ηθικιστική πολιτική τείνει να αναπτύσσεται εκεί όπου μπλοκάρεται μια δομική κατανόηση και χαρτογράφηση της κοινωνίας. Η επιρροή της θρησκείας και του εθνοτικού σήμερα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια αγανάκτηση απέναντι στην αντίληψη της αποτυχίας του σοσιαλισμού, και ως μία απεγνωσμένη τυφλή απόπειρα να γεμίσει το κενό με νέα κίνητρα.

Όσον αφορά τον καταναλωτισμό, μπορούμε κάλλιστα να ελπίσουμε ότι θα αποδειχθεί τόσο ιστορικά σημαντικός όσο ήταν αναγκαίο για την ανθρώπινη κοινωνία να περάσει από την εμπειρία του καταναλωτισμού ως τρόπου ζωής, μόνο υπό την προϋπόθεση να διαλέξει πιο συνειδητά κάτι ριζικά διαφορετικό στη θέση του. Αλλά για το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου, οι εθισμοί του καταναλωτισμού δεν θα είναι αντικειμενικά διαθέσιμοι· έτσι φαίνεται πιθανό ότι η προφητική διάγνωση της ριζοσπαστικής θεωρίας της δεκαετίας του 60' – ότι ο καπιταλισμός ήταν ο ίδιος μια επαναστατική δύναμη με την έννοια ότι παρήγαγε νέες ανάγκες και επιθυμίες που το σύστημα δεν μπορούσε να ικανοποιήσει – θα βρει τώρα την πραγμάτωσή του στην παγκόσμια κλίμακα του νέου κοσμοσυστήματος.

Σε ένα θεωρητικό επίπεδο, μπορεί να προταθεί ότι τα σημερινά επείγοντα προβλήματα της μόνιμης δομικής ανεργίας, της χρηματιστικής κερδοσκοπίας και των ανεξέλεγκτων κινήσεων των κεφαλαίων, της κοινωνίας της εικόνας, είναι όλα τους θεμελιωδώς αλληλένδετα στο επίπεδο που μπορούμε να αποκαλέσουμε ως την έλλειψη περιεχομένου τους, την αφαίρεσή τους (σε αντιδιαστολή με αυτό που σε μία άλλη εποχή ίσως να είχε οριστεί ως «αλλοτρίωσή» τους). Συναντάμε το πιο παράδοξο επίπεδο της διαλεκτικής, όταν επαναφέρουμε τα ζητήματα της παγκοσμιοποίησης και της πληροφορικοποίησης. Υπάρχει ένα φαινομενικά αδιάλλακτο δίλημμα όταν, στη συνέχεια, οι πολιτικές και ιδεολογικές δυνατότητες των νέων παγκόσμιων δικτύων (τόσο για την αριστερά όσο και για τις επιχειρήσεις ή τη δεξιά) συνδυάζονται με την απώλεια της αυτονομίας στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα και την αδυνατότητα οποιασδήποτε εθνικής ή περιφερειακής περιοχής να πετύχει τη δική της αυτονομία και επιβίωση ή να αποσυνδεθεί ή να αποσχιστεί από την παγκόσμια αγορά. Οι διανοούμενοι αδυνατούν να προσανατολιστούν σε αυτό το μονοπάτι απλώς και μόνο μέσω της σκέψης. Η ωρίμανση των δομικών αντιφάσεων στην πραγματικότητα είναι που δημιουργεί την προσδοκία ότι θα ανατείλουν νέες δυνατότητες: όμως μπορούμε τουλάχιστον να κρατήσουμε αυτό το

δίλημμα ζωντανό «εμμένοντας στο αρνητικό» όπως θα έλεγε ο Χέγκελ, διατηρώντας ζωντανό εκείνον τον χώρο μέσα από τον οποίο μπορούμε να προσμένουμε ότι το νέο, απρόσμενα, θα αναδυθεί.

Η «κριτική της πολιτικής οικονομίας» δεν επεδίωξε ποτέ να γίνει μία επιστήμη με τον τρόπο που η «πολιτική οικονομία» καθαυτή συνέλαβε τον εαυτό της, πόσω μάλλον οι ακαδημαϊκές μορφές της «οικονομικής επιστήμης». Με άλλα λόγια, ως «κριτική», απομονώνει τη βάση των λαθών που αναγνωρίζει, απορρίπτοντας μία ριζική ασυνέχεια ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη, τα γεγονότα και τις αξίες.

Ακολουθώντας τον Τζιοβάνι Αρριγκί *The Long Twentieth Century* (London, New York: Verso, 1994), στην ακολουθία: η στιγμή της Ισπανίας και της Γένοβας, η διαδοχή από την Ολλανδία, η αγγλική αυτοκρατορία και η αμερικανική ηγεμονία, και πέραν αυτού, η πιθανότητα της προοπτικής της ιαπωνικής υπεροχής.

Με αυτή τη χρήση, «λογοθετική πάλη» είναι ο αγώνας για τον έλεγχο των όρων και των κανόνων της εκάστοτε συζήτησης.

μετάφραση: Πάνος Σταθάτος

